

«БЕКТЕМИН»

К. Карасаев атындагы
Бишкек мамлекеттик университетинин
илим, мамлекеттик тил жана эл аралык
байланыштар боюнча проректору,
ф. и. д., профессор Г.М. Мурзахмедова

« 1 » сентябрь

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин «Саясат таануу жана укук дисциплиналары» кафедрасынын жетектөөчү мекеме катары Темирбекова Аселдин «Саясий институттар, процесстер жана технологиялар» - 23.00.02 адистиги боюнча саясий илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн «Авторитардык башкаруу тоталитаризмден демократияга өтүү мезгилиндеги саясий процесстин мүнөзү катары (Кыргыз Республикасынын мисалында)» темасына жазылган диссертациялык ишине Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын А.Алтымышбаев атындагы Философия жана саясий укуктук изилдөөлөр институту жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетине караштуу Саясат таануу жана социология илимдерине докторлук (кандидаттык) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча Д. 23.20.611 Диссертациялык кеңешине сунуштоо

БҮТҮМҮ

Изденүүчү Темирбекова Аселдин «Авторитардык башкаруу тоталитаризмден демократияга өтүү мезгилиндеги саясий процесстин мүнөзү катары (Кыргыз Республикасынын мисалында)» деген темадагы диссертациясын карап чыгып, төмөндөгүдөй чечимге келди.

1. Диссертациялык изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу жана диссертациянын темасынын илимий мекемелер жүргүзгөн ири изилдөөлөр, программалар, олуттуу эмгектер менен байланышы.

Бул диссертацияда авторитардык башкаруунун элементтеринин Кыргыз Республикасындагы саясий процесстерге тийгизген таасири ар тараптуу изилдөөгө алынды. Постсоветтик республикалардагы саясий процесстердин анализи коомдук аң сезимде авторитардык тенденциялардын күчөп баратканын көрсөтүүдө. Саясий атаандаштыктын азайышы, шайлоолордун формалдуулугу, көп партиялуулук системасынын алсыздыгы, коррупцияга баткан саясий элита, бизнестин мамлекеттик бийликке карата ишениминин төмөндүгү, мамлекеттик кызматкерлердин мыйзамга эмес, тескерисинче, өзүнөн жогору турган башчыларына баш ийүү адатынын кулач жайышы, район менен облус, мекеме менен ишкана жетекчилерин жамаат тарабынан шайлоо сыяктуу демократиялык элементтердин жана процедуралардын жоюлушу ж.б. көптөгөн көрүнүштөр авторитаризмдин күчтүү экендигинен кабар берет.

Мамлекеттик башкаруунун бийликтердин үч бутакка бөлүнүшү жана алардын тең салмактуулугу, көп партиялуулук, парламентаризм сыяктуу демократиялык институттары жок өлкөдө жүргүзүлгөн саясий трансформациянын, рынок мамилелерине негизделген социалдык-экономикалык өзгөртүүлөрдүн жыйынтыгында авторитардык башкаруу саясий институттардын ишмердигинде белгилүү бир деңгееде нормага айланып, көнүмүш эреже катары болуп калгандыгын көрүүгө болот.

Өзгөчө, постсоветтик республикалардагы, Борбордук Азия, анын ичинен Кыргызстандагы саясий процесстер демократиялык эмес саясий режимдердин көз карашынан алып караганда изилдөөчүлүк кызыгууну туудураары шексиз. Кыргызстанда жана анын чегинен тышкаары да, акыркы жылдары авторитаризмдин жаңы формаларына жана анын ар кандай көрүнүштөрүнө арналып жарык көргөн илимий жана илимий-

популисттик макалалардын санынын көптүгү буга мисал жана далил болуп эсептелет. Бул изилдөөлөрдүн теориялык жана изилдөөчүлүк ыкмалары ды ар кылдуу жана көп түрдүү.

2. “Илимий даражаларды ыйгаруу жобосунун” талаптарына ылайык илимий натыйжалар.

Советтик тоталитаризмден демократияга өтүү мезгилиндеги авторитардык режимдин элементтеринин заманбап Кыргызстандагы саясий процесстерге тийгизген таасирин аныктоо боюнча комплекстүү изилдөөнү жүргүзүүдө төмөндөгү жоболор сунуш кылынат:

1. Тигил же бул өлкөдө авторитардык башкаруунун жана демократиянын тартыштыгынын келип чыгуу себептерин түшүнүү жана аныктоо үчүн, ошондой эле, өлкөдө калыптанган режимдин түрү кандай экендигин аныктоо үчүн, изилдөө чөйрөсүнө бийлик орундарына жана жогорку кызматтарга жетүү тармагын гана эмес, бюрократиянын сапаты жана саясий маданияттын деңгээли сыяктуу параметрлер менен байланышкан мамлекеттик башкаруунун тармагын киргизиш абзел. Мыйзамдын күчүнө (power of law) караганда күчтүүнүн укугунун (law of power) үстөмдүк кылуусунун чыныгы табиятын таанып билүү зарыл.

2. Саясат таануу илиминде “саясий режим” термининин көптөгөн аныктамалары жана түшүндүрмөлөрү бар экендиги маалым. Эреже катары, постсоветтик авторитаризмди талдоонун изилдөө көйгөйлөрүнөн улам “саясий режим” категориясын шайлоо жараянынын сапаттык жана атаандаштыктын бир өлчөмдүү мерчемдин чегинде гана карап чыгуу аз натыйжа берчүдөй. Ошондуктан, бул изилдөөдө, саясий режим бийлик кызматтарына жетүү каналдарын жөнгө салуучу жана мамлекеттик башкаруунун моделин калыптандыруучу расмий жана расмий эмес эрежелердин жыйындысы катары аныкталат. Режимдин жалпы табиятын, б.а. анын авторитардык же полиархиялык (демократиялык) мазмунун гана эмес, авторитардык тажрыйбанын мүнөзүн аныктоо үчүн башкаруу моделинин түрү жана анын расмий институтташтыруу деңгээли сыяктуу критерийлерди да эске алуу маанилүү;

3. Демократияга өтүү десе эле, анда өлкөдөгү башкы социалдык-экономикалык көйгөйлөр өзүнөн-өзү эле чечилип калбастыгын түшүнгөндөн кийин коомдун “авторитаризмге карата ностальгиясы - кусалык, каалоосу” – “ийгиликсиз” демократияга карата жооп катары чыкты. Демократияга карата балкыган сезимди көңүл калуу, бузулуу, кыжырдануу, апатия – кайдыгерлик, каалабоо, кайгы менен капа алмаштырды. Мына ушул себептерден улам дээрлик бардык постсоветтик республикаларда саясий системанын маятниги кескин түрдө экинчи бир четки чеккеооп кетти: гегемондук аткаруу бийлигине, анын тикетүзүмдөрүнө өттү. Башкача айтканда, тоталитаризмден либералдуу демократияга өтүүнүн объективдүү зарыл формасы катары саясий алдыңкы жайыкка авторитаризм чыккандыгы жөнүндөгү жобо;

4. Түп тамырынан бери өзгөртүүлөрдү башынан кечирип жаткан коомдо, каатчылык, келечекке ишенбөө, учурдагыдан көңүл калуу өз өкүмүн сүрүп турган мезгилде “авторитардык башкарма тумоосу” маданияттын бир бөлүгү болуу менен, күчтүү абройлуу бийлик адамына болгон муктаждыкты, кадимки маданий жана жүрүш-туруш тажрыйбасын сактоо зарылдыгынын пайда болушуна жагымдуу шарттарды түзөт. Авторитардык башкаруу режиминин пайда болушу менен бирге, Кыргызстандын соңку жаңы тарыхынын мисалы көрсөткөндөй, өткөөл коомдордо, каатчылык мезгилинде да, кескин өзгөрүшүнө жана келечекке ишенбестик абалында ксенофобия (үчүнчү күчтөр коркунучу), маданий өзгөрүштөргө (көп түрдүү диндик радикализм, батыштык массалык маданияттын күстүү таасири) жана этностук азчылыктарга карата сабырсыздык пайда боло тургандыгы изилдөөгө алынган.

5. Кыргызстандын соңку жаңы тарыхында орун алган Аксы окуялары менен эки жолку саясий ыңкылыштын тажрыйбалары көрсөткөндөй, буга дүйнөлүк тарыхта да мисалдар көп, өлкөнүн башчысы өзүнүн мамлекетин, Сингапур мамлекетинин премьер-министри Ли Куан Ю сыяктуу, кыска мезгилдин ичинде гүлдөтүп, тездик менен өнүктүрүп, үчүнчү дүйнөдөн биринчиге алып чыгып, өз элинин сүймөнчүлүгүнө ээ болуп, бүткүл

дүйнөгө атагы чыгышы да мүмкүн экен, же болбосо, өз элинин жакшы жашоого болгон үмүтүн уурдап, мамлекеттин көз карандысыздыгынын тамырына балта чаап, коомду бөлүп-жарып, элди бири-бири менен чабыштырып, терең саясий-экономикалык жана социалдык каатчылыкка кабылтып коюушу да мүмкүн экен...

6. Мыйзамдуулук гана, атка минерлердин мыйзам алдындагы толук жоопкерчилиги гана, бийликтин толук ачыктыгы менен адилеттүүлүгү гана элдин мамлекеттик бийликке карата ишенимин кайтарып, көп улуттуу өлкөнүн ынтымагы менен биримдигин кепилдей алат. Ааламдашуунун оп тартма айлампасында руху күчтүү, маданияты бийик, биримдиктүү, жаратман улуттар гана өзү тандаган багыттан чыкпай, дүйнөлүк коомчулук менен тыкыз алакада болуп, бакубат турмушта жашап, кылымдардан бери аздектеген ата мурасын келечек муунга өткөрүп бере алат. “Авторитардык башкарма тумоосунан” коомду айыктыруунун, б.а. авторитардык чагылууну, бийликтегилерге чөгөлөп кошомат кылууну жоюунун натыйжасында бийлик менен куру барктануунун бардык түрүнүн маанисинин төмөндөшү, өзүн-өзү көрсөтө билүүнүн, саясий катышуунун, келечекке ишенүүнүн артыкчылыгы, ошондой эле жашоо-турмушунун бакубаттуулугунун, жашоо сапаты, жекече өзүн-өзү көрсөтө билүүнүн артыкчылыгы пайда болот. Бул багыттар демократиялаштырууга ыңгайлуу шарттарды түзүшөт.

7. Парламенттик башкарууга 2010- жылдан тартып багыт алган Кыргыз Республикасы - кош элдик ыңкылапты жүзөгө ашырган элдин демократиячыл мүдөөлөрү менен асыл-нарктарын жүзөгө ашырып берчү келечектүү мамлекет болсун үчүн бардык жарандар, бардык бийлик бутактары, саясий партиялар, коомдук, анын ичинде бейөкмөт уюмдар жана башка бирикмелер менен жамааттык топтор бардык демилгелүү иш-аракеттерди улантышы зарыл. Эки жолку элдик көтөрүлүштөн кийин мамлекеттик бийликтин бутактары чынында эле элдин каарынан коркуп, коомдук маанай менен эсептешип калды. Коомдук аң-сезим да кескин өзгөрүп, эркин жана глобалдуу ой жүгүрткөн, өз укуктарын коргой билген, алдына бийик максаттарды койгон, иштин көзүн билген, иштерман жана сабаттуу, коррупцияга булганбаган жаштардын мууну пайда болууда.

3. Диссертацияда белгиленген изилденүүчү ар бир негизделген жана тастыкталган натыйжалардын деңгээли, бүтүмдөрү жана корутундулар.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары, илимий айлампага киргизилген эмпирикалык маалыматтар мамлекеттик бийлик органдары тарабынан пайдаланылышы мүмкүн. Эгемен Кыргызстандын соңку жаңы саясий тарыхын жазууда, ошондой эле илимий-изилдөө мекемелеринин ишмердигинде, политология сабагын жана атайын курстар менен атайын семинарларды даярдоодо жана өтүүдө, мамлекеттик кызматкерлерди кесиптик кайра даярдоодо диссертациялык иликтөөлөрдүн жыйынтыктарын пайдалануу максатка ылайык келет. Изилдөөнүн жыйынтыктары Кыргызстандагы саясий режимдин чыныгы табиятын таанып билүүгө өбөлгөлөрдү түзөт. Эмгектин натыйжалары, илимий-практикалык тыянактар жана жоболор Кыргыз Республикасынын кайрадан иштелип жаткан өнүгүү стратегиясында, мыйзамдарда, Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук концепциясында жана башка документтерге байланыштуу концепцияларды, программаларды, мыйзамдарды жана башка документтерди иштеп чыгууда пайдаланылуусу мүмкүн.

Республиканын саясий илиминде кыргыз тилиндеги алгачкы изилдөө, анда тоталитаризмден демократияга өтүү мезгилиндеги авторитардык режимдин элементтеринин заманбап Кыргызстандагы саясий процесстерге тийгизген таасири анализденди.

Аныкталган корутундулар жана натыйжалар ишенимдүү жыйынтыктарды белгилөөгө мүмкүнчүлүк түздү.

Тыянак 1. Авторитаризмди саясий режимдин тиби катары изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздерин изилденген;

Тыянак 2. Авторитардык режимдердин заманбап түрлөрүн ачып берген;

Тыянак 3. “Авторитардык инсандын башкаруусу” түшүнүгүн аныктоону изилдөөнүн концептуалдык негиздерин ачып берилген;

Тыянак 4. Көз карандысыз Кыргызстандагы авторитардык режимдин калыптанышы жана өнүгүшү изилденип жана ата-мекендик саясат таануу илиминде алгачкы жолу негизги баскычтарга бөлүнгөн;

Тыянак 5. Кыргызстандын демократияны курууга карай татаал жолундагы “үч ашуу” же демократиянын үч толкунуна мүнөздөмө берилген;

Тыянак 6. Заманбап Кыргызстандын парламенттик башкаруу формасына карай багыт алышынын укуктук-сасий негиздери изилдөөгө алынган.

4. Диссертацияда белгиленген изилденүүчү ар бир негизделген жана тастыкталган натыйжалардын, бүтүмдөрдүн жана корутундулардын жаңылыгы.

Изденүүчү диссертацияда ар бир жаңы алынган жыйынтыктарды, корутунду пикирлерди негиздүү жана ынанымдуу далилдей алган. Бул далилдер саясий илимдин илимий жаңылыгы болуп эсептелет жана олуттуу мааниге ээ. Илимий айлампага киргизилген материалдарды изилдөөдө колдонулган ыкмалар диссертациялык иштин максатын жана милдеттерин ишке ашырууда алынган илимий жыйынтыктар автор тарабынан ынанымдуу ырасталган. Алар:

1. Эгемендиктин алгачкы жылдарында коомдо пайда болгон демократияга карата балкыган сезимди көңүл калуу, бузулуу, кыжырдануу, апатия – кайдыгерлик, каалабоо, кайгы менен капа алмаштырды. Мына ушул себептерден улам дээрлик бардык постсоветтик республикаларда, анын ичинде Кыргызстанда да, саясий системанын маятниги кескин түрдө экинчи бир четки чеккеооп кетти: гегемондук аткаруу бийлигине, анын тикетүзүмдөрүнө өттү. Коммунисттик тоталитаризмден либералдуу демократияга өтүүнүн объективдүү зарыл формасы катары саясий алдыңкы айдыңга авторитардык режим чыкты. Ушундан улам саясат таануучуларга, укук таануучуларга, жалпы эле коомдук илимдерди изилдеген окумуштууларга өткөөл мезгилдеги демократиялык эмес саясий режимдерди жана авторитаризмдин улам пайда болуп жаткан жаңы формаларын изилдөөгө негизги көңүлдү буруу сунушталат.

2. Коомдогу стабилдүүлүк үчүн жана өнүгүүнүн демократиялык багытынан кайтпаш үчүн демократиялык өкмөттөр өлкөдөгү көйгөйлөрдү чече албай, нааразычылык күчөгөн учурларда бийликти тынчтык жолу менен алмаштыруу боюнча саясий элитанын институтташтырылган ыкмалары менен мыйзамдуу механизмдерин иштеп чыгуу зарыл экендигин изилдөөлөр көрсөттү.

3. Өзүнчө алынган башкаруучу инсандын авторитардуулугун мүнөздөөдө анын догматизм (сенектик), башка ойго, башка көз караш жана башкача аракеттерге чыдабастыгы, авторитардык баш ийдирүү, авторитардык агрессия, конвенционализм (макулдашуу) алкагында таанып билүү, кабылдоо сыяктуу кыял-жоруктардын жана жөндөмдөрүнүн жыйындысы түшүндүрүлөт. Тигил же бул лидерге жогорудагыдай мүнөздөр тиешелүү болсо, анда ал авторитардык режимге жан тартуусу мүмкүн деген калыптама сунушталат.

4. Бүгүнкү күндөрдө Кыргызстандагы мамлекеттик түзүлүштүн калкыбыздын кылым карытып келаткан тарыхый-маданий шартына туура келчү, демократиялык маанайдагы талаптарга толук жооп берүүчү, ийкемдүү, шайкеш үлгүсүн издөө процесси жүрүп жатканы жана аны табуу дагы бир кыйла убакытка созулаары ачык эле көрүнүп калды. Биздин коомго туура келчү саясий системанын формасын жана экономикалык кайра куруулардын заманбап моделин иштеп чыгуу жана аны ишке ашырууда Жогорку Кеңештин ролу жана орду өтө маанилүү экендигине көңүл буруу зарыл.

5. Аксы окуяларын, 2005-жана 2010-жылдардагы революцияларды кыргызстандыктардын 1990-1991-жылдары башталган жемкорлукка каршы, адилеттүү башкаруу үчүн болгон талбаган күрөшүнүн үч баскычы же “үч ашуусу” катары кароо туура болот. Үй бүлүлүк жана кландык башкаруунун негизги максаты жемкорлук болгонун изилдөөлөрдүн жыйынтыгы көрсөттү. Демек, жемкорлукка каршы күрөшүүнү бул авторитаризмдин өзөгүнө каршы күрөшүү деп түшүнүүнү сунуштайбыз.

6. Кыргыз Республикасы - кош элдик ыңкылапты жүзөгө ашырган, эркиндикти сүйгөн

элдин демократиячыл мүдөөлөрү менен асыл-нарктарын жүзөгө ашырып берчү, келечектүү, укуктуу мамлекет болсун үчүн бардык жарандар, бардык бийлик бутактары, саясий партиялар, коомдук, анын ичинде бейөкмөт уюмдар жана башка бирикмелер менен жамааттык топтор парламенттик башкарууга багыт берген жаңы Конституциянын философиясын, духун жана логикасын бардык демилгелүү иш-аракеттер аркылуу колдоосу жана улантышы зарыл экендиги сунушталат.

Автордун бул эмгеги илимий материалдарга негизделген ынамдуу далилдер менен коштолгон, өз алдынча жана жогорку илимий деңгээлден даярдалган диссертациялык иш деп эсептөөгө болот.

Диссертациянын мазмуну автор тарабынан мамлекеттик жана расмий тилдерде даярдалган авторефераттарда чагылдырылган. Автор толугу менен диссертациянын мазмунуна, анда коюлган изилдөөнүн максаттарына жана милдеттерине дал келет. Авторефераттар кыргыз, орус жана англис тилинде түзүлгөн идентивдүү резюмелер менен жабдылган.

Тоталитаризмден демократияга өтүү мезгилиндеги авторитардык режимдин элементтеринин заманбап Кыргызстандагы саясий процесстерге тийгизген таасирин саясий аспектиде комплекстүү, системалык тартипте алгачкы жолу издениши автордун **жекече салымынын** далили боло алат.

5. Ички бирдиктүүлүгүн баалоо жана актуалдуу маселелерди чечүүдө белгиленген натыйжалардын багыттанылышы, тарбиялык жана прикладдык милдеттери:

Диссертациялык изилдөөдө баяндалган негизги тыянактардан, жыйынтыктардан жана практикалык сунуштамалардан ачык айкын көрүнүп турат. Муну эмгектин тийешелүү бөлүктөрүндө саясий режимдердин түрлөрүн аныктоодогу теориялык-методологиялык көз караш, мамилелер толуктайт. Изилдөөнүн жыйынтыктары Кыргыз Республикасынын саясий илимине белгилүү деңгээлде салым кошо алат жана Кыргызстандагы саясий режимдин чыныгы табиятын таанып билүүгө өбөлгөлөрдү түзөт. Кыргызстанда мамлекеттик бушкаруунун оптималдуу моделин издөө процесси дагы деле уланып жатканын эске алсак, анда бул теманын актуалдуулугу дагы көбүрөөк айкын болот.

Диссертациядагы саясий фактологиялык материалдар болочок илимий изилдөөлөрдө, жогорку жана орто окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китептрин, окуу – усулдук колдонмолорун даярдоодо, окутууда жана тарбиялоодо колдонулушу мүмкүн.

6. Актуалдуу маселелерди чечүүдө изденүүчүнүн белгилеген илимий натыйжаларынын багытталынышы, теориялык жана прикладдык милдеттери.

Постсоветтик аймактагы көз карандысыз бардык жаңы мамлекеттер укукчул демократиялык коом курууну жана либералдуу рынок экономикасына өтүүнү өздөрүнүн көксөлүү максаты кылып жарыялашты. Бирок реалдуу турмушта бул максат КМШнын көп өлкөлөрүндө жалган элеске, закымга айланды.

СССР жоюлуп, саясий бийликтеги партиялык монополия жок болгон соң постсоветтик мейкиндиктеги бардык көз карандысыз жаңы мамлекеттерде жаңы элитанын кайра уюткалануу процесси таасын-так көрүнгөн кош бийлик мүнөзүнө ээ болду. Дээрлик бардык жерде бийликтин карама-каршы эки борбору түзүлдү: бир уюл Жогорку Советтердин президиумдары тегерегинде пайда болуп, советтик мекемелердин бүткүл тик түзүмдөрүнөн куралды; экинчи уюл президенттин тегерегинде жаралып, ага жалпы аткаруу бийлигинин тик түзүмдөрү кирди. Бийликтин эки борбору – Жогорку Совет менен Президент - ортосундагы күрөш өтө принциптүү мааниге айланды: кеп саясий кайра куруулардын эки концепциясы, бийликти уюштуруу формалары, ошондой эле реформаларды жүргүзүү ыкмалары ортосундагы кагылыш жөнүндө болду. Саясий эки корпорация бийликти жана менчикти бөлүштүрүүдө чечүүчү ролго, бийлик монополиясына жетишүү үчүн кагылышты.

Бул кармаштын жүрүшүндө жагдайды жөнгө салуунун социалдык механизми катары көбүнесе укук же мыйзам эмес, патрон-клиент мамилеси колдонулду, бийлик бөлүштүрүү иши болсо көп жагынан кландардын жана трайбалисттик топтордун бийлик үчүн күрөшүн

эстетип калды. Жогорку Кеңештин аткаруу бийлигинин тике түзүмдөрү менен өз ара мамилеси көчкө салма мүнөзгө айланды, парламентчилер "митингчил демократиянын" шарпа-шарына көмүлүп, өкмөттүн оперативдүү ишин такай камалап турушту.

Натыйжада өлкөдө анархия жана аламанчылык өкүм сүрүп, мамлекет өзүнүн маңыз-маанисин жоготуп, жок болуу коркунучуна кептелди. Мына ушул себептен улам дээрлик бардык республикаларда саясий системанын маятниги кескин түрдө экинчи бир четки мөлчөргө ооп кетти: гегемондук аткаруу бийлигине, анын тикетүзүмдөрүнө өттү. Башкача айтканда, тоталитаризмден либералдуу демократияга өтүүнүн объективдүү зарыл формасы катары саясий алдыңкы жайыкка авторитаризм чыкты. Авторитаризмдин жана демократиялык эмес башкаруунун ар түрдүү формалары менен түрлөрүн изилдөөнүн теориялык негиздери иликтенди. Акыркы жылдары окумуштуулар тарабынан сунуш кылынган авторитардык саясий режимдердин жаңы классификациясы демократия жана авторитаризм түрүндөгү эки өлчөмдүү бөлүнүүнү колдонгон мурунку типтештирүүнүн айрым кемчиликтеринен ийгиликтүү арылды деп тыянак чыгарса болот.

7. Диссертациянын жарыяланган жоболору, натыйжалары жана корутундуларынын тастыкталышы.

1. Темирбекова А. “А.Акаевдин ”үй-бүлөлүк” башкаруусунун укуктук негиздеринин камсыз болушу” (1994–2003-жылдардагы Кыргыз Республикасынын конституциясына киргизилген өзгөртүүлөр.) [Текст] /Темирбекова А.//–“Право и Политика”, , Бишкек, 2017, №4, – 69-77 бб.
2. Темирбекова А. 1993-жылы 5-майда кабыл алынган жаңы конституция жана 1994–2003-жылдардагы ага киргизилген өзгөртүүлөр. [Текст] /Темирбекова А.//–Известия КГТУ им. И.Раззакова, Бишкек, 2018, №2(46). – 399-410 бб.
3. Темирбекова А. Аксыские события 2002 года – поворотная ступень в борьбе против авторитарного режима в Кыргызстане.[Текст] /Темирбекова А.//–Известия КазГУ им. Абая, Алматы, 2018, №3(63). – 143-150 сс.\
4. Темирбекова А. Революция 24 марта 2005г. И ее причины.Падение авторитарного режима Акаева[Текст] /Темирбекова А.//–Известия КазГУ им. Абая, Алматы, 2018, №3(63). – 131-137 сс.
5. Темирбекова А. Авторитардык инсандын башкаруусу” түшүнүгүн аныктоону изилдөөнүн тарыхаамасы. [Текст] /Темирбекова А.//–Известия КГТУ им. И.Раззакова, Бишкек, 2018, №3(51). – 217-230 бб.
6. Темирбекова А. Саясий режимдерди изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздери. [Текст] /Темирбекова А.//–Известия КГТУ им. И.Раззакова, Бишкек, 2018, №3(51). – 246-254 бб.
7. Темирбекова А., Акунов.А., “Три перехода” на сложном пути построения демократии Кыргызстана, или три волны демократии., [Текст] /Темирбекова А.//–Вестник, Кыргызско-Российский Славянский Университет - 2019. – Том10. - №11. С.121-127.
8. Темирбекова А. Изменение политической системы кыргызстанского общества в сторону формирования парламентской республики[Текст] /Темирбекова А.//– Известия КГТУ им. И.Раззакова, Бишкек, 2020, №55. – 455-460 сс.
9. Темирбекова А. Конституция 1993 года как основа построения в Кыргызской Республике президентско-парламентской формы правления[Текст] /Темирбекова А.//– Известия КГТУ им. И.Раззакова, Бишкек, 2020, №55. – 460-464 сс.
10. Темирбекова А. Тернистый путь конституции кыргызской республики от президентско-парламентской формы правления к парламентской республике (политико-правовой анализ)[Текст] /Темирбекова А.//– Известия КГТУ им. И.Раззакова, Бишкек, 2020, №56. – 162-165 сс.
11. Темирбекова А. Кыргызстандын демократияны курууга карай татаал жолундагы “үч ашуу” же демократиянын үч толкуну.[Текст] /Темирбекова А.//– Известия КГТУ им.

И.Раззакова, Бишкек, 2020, №56. – 157-162 сс.

12. Темирбекова А. Кыргызстандын демократияга карай татаал жолундагы “үч ашуу” же демократиянын үч толкуну. // Акунов, Аалыбек. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991–2021) / Жооптуу ред. проф. Т.К.Чоротегин. – 2-бас, тол. ж-а онд. – Бишкек, “Калем” басмасы, 2021. – 1045 бет, жадыбал., сүрөт., карталар. 317-331 б.б.
13. Темирбекова А. Акаевдик авторитардык саясий режимдин орношу жана бекемделиши. // Акунов, Аалыбек. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991–2021) / Жооптуу ред. проф. Т.К.Чоротегин. – 2-бас, тол. ж-а онд. – Бишкек, “Калем” басмасы, 2021. – 1045 бет, жадыбал., сүрөт., карталар. 880-899 б.б.
14. Темирбекова А., Акунов А. “Жылма авторитаризм” же “башкарылма демократия” – авторитардык башкаруунун көрүнүшү катары.[Текст] /Темирбекова А.//– Известия НАН КР, Бишкек, 2021, №56. – Б. 26-32.
15. Темирбекова А.,Принятие новой Конституции в 2010 году и изменение политической системы в Кыргызстане.[Текст] /Темирбекова А.//– Научный Альманах, Тамбов, 2016. №12-4. – С. 27-29.
16. Темирбекова А., Парадоксы о необходимости авторитарной власти при переходе от коммунистического тоталитаризма к демократии.[Текст] /Темирбекова А.//– Научный Альманах, Тамбов, 2016. №12-4. – С. 27-29.

8. Авторефераттын диссертациялык иштин мазмунуна дал келүүсү

Автореферат диссертациялык иштин мазмунуна, изилдөөнүн белгиленген максатына жана милдеттерине толук дал келет.

9. Диссертацияны жазууда жана мазмунундагы кемчиликтер:

- илимий терминдердин кыргыз тилине которулушундагы стилистикалык жана грамматикалык, орфографиялык мүчүлүштүктөрдүн кездешкендиги;
- колдонулган адабияттардын тизмесин талапка ылайыкташтыруудагы техникалык мүнөздөгү кемчиликтер кездешкендиги;
- диссертациянын айрым бөлүмдөрүнүн көлөмдөрү бирдей болбогондугу;
- диссертациялык иш кыргыз тилинде аткарылгандыгына байланыштуу, айрым терминдердин туура жазылышы, жана анын тил мыйзамына ылайык келишин тактап дагы бир жолу редациялап чыгуу абзелдиги;
- Диссертациялык иштеги структуралык аталыштар чаржайыт берилип калгандыктан, глава, параграф аталыштары кыска, нуска берилүүгө муктаж. Ошондуктан, аларды Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиясы тарабынан коюлган талапка ылайык келтирүү зарылдыгы.
- Диссертациялык иштин жанылыгы жеткиликтүү деңгээлде чагылдырылбай калгандыгы;
- Диссертацияда тарыхый багыт басымдуулук кылуу менен А. Акаевдин башкаруу ыкмасы көбүрөөк чагылдырылып, өлкөбүздүн кийинки президенттеринин башкаруу ыкмаларына жеткиликтүү көңүл бурулбай калган. Ошондуктан диссертант тарабынан саясий процесстерге салыштырмалуу анализ жасоо менен политологиялык ыкмаларды күчөтүү зарылдыгы байкалат;
- изденүүчү тарабынан изилдөө темасына байланыштуу төмөнкү авторлордун илимий иштерин талдап чыкканда, илимий эмгектин деңгээлин мындан ары дагы жогорулатмак: Ачылова Р. Регионализм и политика. -Б., 1999 - С. 110-115; Джусупбеков Азиз - Трайбализм постномадов - Б., 2017. - 136с.; Султанбеков К. Ч. - Формы государства и политические режимы: системно-компаративный анализ. –Б.,2016.; Абдымомунова К.С. Президенттик институттун контекстинде саясий лидерликтин моделдери. – Б.,2014. -156 б.; Сейитбаев Б.Т. Политическая элита и трайбализм: взаимовлияние в современном Кыргызстане” // В кн.: 20 лет содружеству (культурно-цивилизационный очерк). Сборник лекции, научных работ, молодых ученых, аспирантов и студентов-победителей конкурсов в честь 20 летия СНГ.

Цикл лекций: “Содружество Независимых государств, состояние и перспективы развития”. – М., 2012. –С.429-439;

Көрсөтүлгөн мүчүлүштүктөр изденүүчүнүн диссертациялык изилдөөсүнүн илимий теориялык жана практикалык деңгээлин төмөндөтпөйт.

10. “Илимий даражаны ыйгаруу тартиби жөнүндө жобонун” талаптарына диссертациялык иштин дал келүүсү.

Сунуш кылынган Темирбекова Аселдин кандидаттык диссертациясы Диссертациялык кеңештин профилдик багытына туура келет.

Иште 23.00.02. – саясий институттар, процесстер жана технологиялар адистигинин паспортуна саясий илимдеринин доктору жана кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 23.20.611 диссертациялык кеңешинин талабына жооп берет.

Тоталитаризмден демократияга өтүү мезгилиндеги авторитардык режимдин элементтеринин заманбап Кыргызстандагы саясий процесстерге тийгизген таасирин изилдөөдө колдонулган көлөмдүү илимий, нормативдик-укуктук адабияттар жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн маалыматтары аныкталган изилдөө натыйжаларынын түзүлүшүндө, диссертациялык иштин корутундусунда белгилеген жоболордун, тыянактардын ишенимдүүлүгүн шарттайт.

Изилдөөнүн методологиялык негизин жалпы илимий жана системалык–структуралык принциптер түзүп, салыштырмалуулук, анализ – синтез, эмпирикалык андоо, саясий анализ жана институционалдык ыкмалары колдонулган.

Изилдөөнүн структурасы логикалык жактан туура. Бардык бөлүмдөр геосаясаясий процесстерди жана диссертациялык ишин жалпы ачып берүүгө туура бөлүштүрүлгөн. «Саясий институт, процесстер жана технологиялар» –23.00.02 адистиги боюнча изилдөө ишинин талаптарына дал келет.

Жетектөөчү мекеменин Бүтүмү К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Саясат таануу жана укук дисциплиналары кафедрасынын кеңейтилген жыйынында талкууланды жана бекитилди. Протокол №4, 2021-жылдын 30-ноябры.

Саясат таануу жана
укук дисциплиналары кафедрасынын
башчысы, саясий илимдеринин кандидаты,
доценттин м.а.

Б. Сейитбаев

**КОЛУН ТАСТЫКТАЙМЫН
ПОДПИСЬ ЗАВЕРЯЮ**

КАДРЛАР БӨЛҮМҮНҮН БАШЧЫСЫ
ЗАВЕДУЮЩИЙ ОТДЕЛА КАДРОВ

«1» *дека* 2021 ж.